УДК 504:336.244

ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ЕКСПОРТНО-ІМПОРТНИМ ПОТЕНЦІАЛОМ РЕГІОНУ З УРАХУВАННЯМ ВИМОГ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

В.Ф. Грищенко, к.е.н., О.Ю. Древаль, к.е.н., І.В. Грищенко, аспірантка

Сумський державний університет

У статті здійснено узагальнення теоретичних та методичних підходів до врахування впливу експортно-імпортних операцій на стан навколишнього природного середовища. Подано авторське вирішення наукового завдання – удосконалення організаційно-економічного механізму екологізації експортно-імпортних операцій з урахуванням вимог забезпечення глобальної екологічної безпеки, що сприятиме підсиленню адаптивності та конкурентоспроможності національної економіки.

Ключові слова: *організаційно-економічний механізм, експортно-імпортні операції, зовнішньоторговельне сальдо, міжнародні економічні відносини, спеціальний екологічний митний тариф, комплексна еколого-економічна оцінка.*

В умовах інтернаціоналізації комерційно-господарської діяльності виникає необхідність розроблення дієвого механізму регулювання експортно-імпортних операцій з урахуванням екологічного фактора. Для того, щоб діяльність економічних суб'єктів не виходила за рамки екологічних обмежень, необхідно забезпечити відповідність їх зовнішньоекономічної діяльності вимогам міжнародних нормативно-правових актів у галузі охорони навколишнього середовища.

Актуальність теми дослідження полягає в об'єктивній необхідності подальшого вдосконалення організаційно-економічного механізму екологізації експортно-імпортних операцій на основі комплексної економічної оцінки їх впливу на стан навколишнього середовища. Недостатня розробленість та значення теоретико та науково-методичних засад екологізації експортно-імпортних операцій обумовили основну мету і завдання дослідження.

Проблемам урахування екологічного фактора при оцінці економічного потенціалу регіону присвячені численні праці вітчизняних та закордонних авторів, таких як О. Балацький [17; 22], А. Бохан [1], Л. Жарова [21], А. Жулавський [3], П. Іванюта [6], Н. Караєва [18], В. Кислий [17], Р. Корпан [18], Є.Лапін [17; 22], Л. Мельник [17; 22], І. Недін [18], Л. Огарок [10], S.K. Kim [26], В. Сабадаш [15; 16], О. Теліженко [17; 22], Є. Хлобистов [18; 19; 20; 21], І. Частоколенко [18], E.K. Choi [23], H. Fukui [26], Z. Griliches [25], S. Johnson [23], T. Nagai [27], Y Shimazu [26; 27], та ін.

Разом з тим, подальшого дослідження потребують питання, пов’язані з урахуванням впливу експортно-імпортних операцій (ЕІО) на довкілля, їх екологізацією на основі системного підходу. Недостатньо розробленими є науково-методичні підходи до формування еколого-орієнтованої зовнішньоекономічної діяльності та організаційно-економічного механізму екологізації експортно-імпортних операцій, оцінки економічного ефекту від його впровадження.

Метою дослідження є розвиток теоретичних та науково-методичних положень щодо формування організаційно-економічного механізму екологізації експортно-імпортних операцій. Відповідно до поставленої мети були визначені такі завдання: дослідити фактори впливу експортно-імпортних операцій на навколишнє середовище; розвинути теоретико-методичні принципи екологізації експортно-імпортних операцій на основі застосування системного підходу; визначити сутність і зміст поняття “організаційно-економічний механізм екологізації експортно-імпортних операцій”; провести аналіз взаємозв'язків між складовими організаційно-економічного механізму екологізації експортно-імпортних операцій; розробити методичні підходи до оцінки економічного ефекту екологізації експортно-імпортних операцій; розвинути методичні підходи до регулювання зовнішньоекономічної діяльності на основі впровадження економічних інструментів екологізації експортно-імпортних операцій.

Проведений аналіз показав, що проблема врахування екологічного фактора у міжнародних економічних відносинах різних країн та їх економічного регулювання є найменш дослідженою. Прояв екологічного фактора у міжнародних економічних відносинах можна розглядати за такими основними напрямами: 1) транскордонне перенесення забруднюючих речовин, 2) спільне використання природних ресурсів, їх забруднення та виснаження; 3) міжнародні збройні конфлікти з використанням новітніх технологій; 4) експортно-імпортні операції (ЕІО), які є одним з основних факторів екологічної небезпеки.

Проведений аналіз екологічних досліджень, проведених вітчизняними вченими та експертами UNDP, OSCE, Canadian International Development Agency, UNEP/GRID-Arendal, ENVSEC [5; 9; 11; 12; 13; 14; 24] дозволяє стверджувати, що сучасну екологічну ситуацію в Україні визнано кризовою – важливі для України проблеми, пов’язані із взаємозв’язком між економічним зростанням та станом довкілля.

Визначено, що під екологізацією експортно-імпортних операцій розуміють процес цілеспрямованих перетворень у системі зовнішньоекономічних відносин, що забезпечує зменшення антропогенного навантаження на навколишнє природне середовище.

Концепція управління експортно-імпортним потенціалом регіону з урахуванням вимог екологічної безпеки (ЕІПР з УВЕБ) повинна пов’язувати у єдине ціле три основні регіональні

підсистеми (інституціональну, соціально-економічну та екологічну) і розкривати основні принципи їх взаємодії.

У контексті концепції ЕІПР з УВЕБ увагу необхідно концентрувати на дослідженні еколого-економічних взаємозв'язків між елементами інституціональної, соціально-економічної та екологічної підсистем регіону (рис. 1).

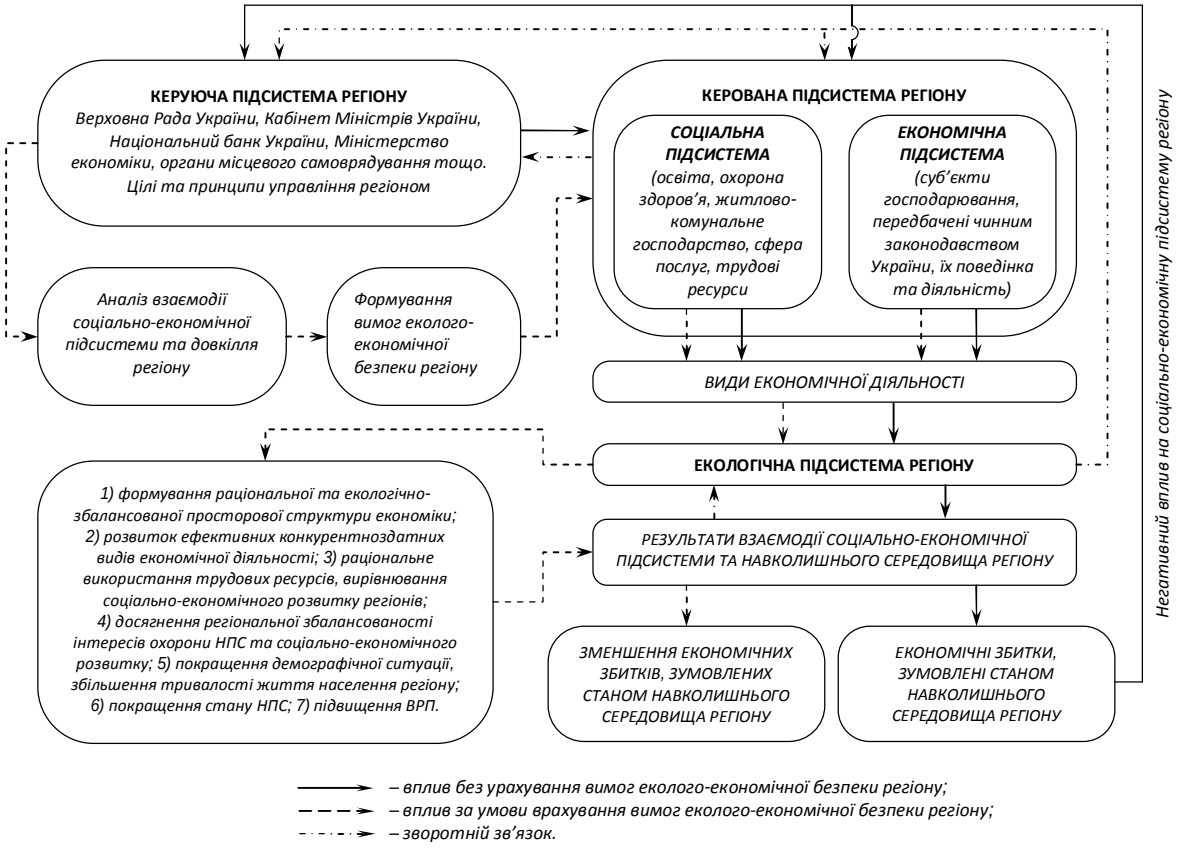

Рис. 1 – Загальна схема урахування вимог еколого-економічної безпеки в управлінні експортно-імпортним потенціалом регіону (авторська розробка)

У цілому урахування вимог еколого-економічної безпеки регіону призведе до структурної перебудови соціально-економічної підсистеми регіону у напрямі її екологізації. А саме: до формування раціональної та екологічно збалансованої просторової структури економіки регіону; розвитку ефективних конкурентоздатних напрямів економічної діяльності; раціонального використання трудових ресурсів; вирівнювання соціально-економічного розвитку регіонів; досягнення регіональної збалансованості інтересів охорони природного середовища та соціально-економічного розвитку; покращення демографічної ситуації; збільшення тривалості життя населення регіону; покращення стану НПС; підвищення показників валового регіонального продукту.

Визначено, що організаційно-економічний механізм екологізації експортно-імпортних операцій – це система інституційних структур, принципів їх організації, економічних методів, способів і прийомів впливу на суб’єкти господарювання, що забезпечують дотримання екологічних норм і нормативів та вимог чинного законодавства під час проведення експортно-імпортних операцій.

Особливе місце організаційно-економічного механізму екологізації експортно-імпортних операцій у системі державного та регіонального управління пояснюється тим, що саме він забезпечує інтеграцію інтересів охорони довкілля і економічних процесів, зв'язує в єдине ціле внутрішні ресурси країни і її зовнішнє середовище, підсилюючи адаптивність і конкурентоспроможність національної економіки на міжнародному рівні.

Експорт за межі регіону продуктів первинної експлуатації природних ресурсів (сировини) знижує його природно-ресурсний потенціал та збільшує антропогенне навантаження на навколишнє середовище регіону за рахунок виникнення відходів первинної переробки цих ресурсів. У разі відсутності заходів, спрямованих на захист і відновлення навколишнього природного середовища, порушується еколого-економічна рівновага в регіоні. Імпорт екологічно недосконалої продукції, техніки, технологій, сировини і матеріалів збільшує обсяги відходів виробництва в навколишньому середовищі, що також підвищує рівень еколого-економічної незбалансованості. Імпорт природоємної і відходоємної продукції виключає її виробництво на даній території, зменшуючи тим самим антропогенне навантаження на навколишнє середовище регіону. Імпорт екологічно чистої продукції сприяє витісненню з регіонального ринку екологічно недосконалої продукції, що зменшує її виробництво, а також зменшує антропогенне навантаження на навколишнє середовище регіону.

При визначенні економічного ефекту від експортно-імпортних операцій, як правило, не враховується їх негативний вплив на навколишнє природне середовище. Разом з тим, економічний ефект від експортно-імпортних операцій повинен зіставлятися з витратами, що виникають внаслідок погіршення стану довкілля.

Урахування в системі економічних розрахунків впливу експортно-імпортних операцій на навколишнє середовище дозволяє оптимізувати їх товарну структуру. З одного боку, це сприяє оптимізації виробництва певних видів продукції, а з іншого — відкриває можливості оптимізації споживання природних ресурсів, що можуть включати ресурсозбереження і вибір альтернативних їх видів. Вирішення такого кола питань здатне впливати на ефективність здійснення експортно-імпортних операцій і надає можливість повністю виключити з товарної структури експорту-імпорту екологічно небезпечні види товарів та послуг. Це дозволяє у кілька разів зменшити антропогенне навантаження на навколишнє

середовище (зменшити споживання ресурсів, перейти на використання технологій, що, у свою чергу, дозволяють зменшити рівень забруднення навколишнього середовища під час виробництва і споживання товарів та послуг). Економічні інструменти екологізації експортно-імпортних операцій націлені на стимулювання саме таких напрямів розвитку національної економічної системи.

На основі аналізу статистичних даних за період з 1996 по 2011 р. [2; 4; 7; 8] нами було визначено характер залежностей між обсягами експортно-імпортних операцій та їх екологічною ємністю за окремими товарними потоками (табл. 1), враховуючи, що $E_{СГ}$, $E_{ДП}$, $E_{ХП}$, $E_{ХІМ}$, $E_{НМП}$, $E_{МЕ}$, $E_{МА}$, $E_{БД}$, $E_{Т}$, $E_{ІН}$, $I_{СГ}$, $I_{ДП}$, $I_{ХП}$, $I_{ХІМ}$, $I_{НМП}$, $I_{МЕ}$, $I_{МА}$, $I_{БД}$, $I_{Т}$, $I_{ІН}$ – обсяги експорту та імпорту продукції сільського господарства, добувної, харчової, хімічної промисловості, неметалевої мінеральної продукції, металургійної продукції, машин і устаткування, будівельних, транспортних послуг і продукції інших видів відповідно, тис грн.

Таблиця 1. ***Екологічна ємність експортно-імпортних операцій***

(авторська розробка)

Найменування товарного потоку	Формула для розрахунку	
	експорт	імпорт
Сільське господарство	$Y^{E}_{СГ} = 13{,}24 \ln(E_{СГ}) - 45{,}667$	$Y^{I}_{СГ} = 29{,}71 \ln(I_{СГ}) - 99{,}537$
Добувна промисловість	$Y^{E}_{ДП} = 0{,}431 \ln(E_{ДП}) + 0{,}0346$	$Y^{I}_{ДП} = 4{,}9433 \ln(E_{ДП}) - 14{,}128$
Харчова промисловість	$Y^{E}_{ХП} = 3{,}14 \ln(E_{ХП}) - 6{,}9012$	$Y^{I}_{ХП} = 17{,}535 \ln(I_{ХП}) - 63{,}308$
Хімічна промисловість	$Y^{E}_{ХІМ} = 39{,}977 \ln(E_{ХІМ}) - 178{,}76$	$Y^{I}_{ХІМ} = 18{,}145 \ln(I_{ХІМ}) - 77{,}038$
Виробництво неметалевої мінеральної продукції	$Y^{E}_{НМП} = 6{,}1246 \ln(E_{НМП}) - 16{,}732$	$Y^{I}_{НМП} = 2{,}2519 \ln(I_{НМП}) - 4{,}9818$
Металургійне виробництво	$Y^{E}_{МЕ} = 14{,}33 \ln(E_{МЕ}) - 43{,}251$	$Y^{I}_{МЕ} = 5{,}4457 \ln(I_{МЕ}) - 18{,}664$
Машини та устаткування	$Y^{E}_{МА} = 63{,}102 \ln(E_{МА}) - 342{,}41$	$Y^{I}_{МА} = 7{,}5762 \ln(I_{МА}) - 32{,}151$
Будівництво	$Y^{E}_{БД} = 4{,}4623 \ln(E_{БД}) - 10{,}96$	$Y^{I}_{БД} = 7{,}7717 \ln(I_{БД}) - 22{,}617$
Транспорт	$Y^{E}_{Т} = 11{,}148 \ln(E_{Т}) - 30{,}663$	$Y^{I}_{Т} = 61{,}112 \ln(I_{Т}) - 238{,}31$
Інші види економ. діяльності	$Y^{E}_{ІН} = 0{,}3729 \ln(E_{ІН}) - 0{,}1421$	$Y^{I}_{ІН} = 1{,}4676 \ln(I_{ІН}) - 2{,}5678$

Найбільш прийнятним показником результативності функціонування еколого-економічної системи, що характеризує вплив обсягу експортно-імпортних операцій на елементи навколишнього природного середовища регіону, є валовий регіональний продукт. Основною причиною недосконалості традиційних економічних інструментів регулювання експортно-імпортних операцій є те, що вони не враховують екологічного фактора. Екологізувати експортно-імпортні операції в ринкових умовах господарювання можна за допомогою системи екологічного ліцензування, квотування та інших економічних інструментів, що сприяють зниженню рентабельності експорту продукції екологоємних, природоємних виробництв та імпорту екологічно недосконалої продукції.

Одним із найбільш дієвих інструментів екологізації експортно-імпортних операцій є спеціальний митний тариф, який враховує екологічний фактор. На основі науково-методичних рекомендацій щодо визначення екологічної ємності виробництва товарів та послуг, розподілу антропогенного навантаження на довкілля між виробництвом продукції певної галузі на експорт і споживанням імпортної продукції та враховуючи специфіку регулювання експортно-імпортних операцій у роботі були визначені ставки спеціального екологічного митного тарифу за товарними потоками. Такий митний тариф можна розглядати як фактор комплексного вирішення еколого-економічних проблем, з якими стикається країна при здійсненні експортно-імпортних операцій. Спеціальний екологічний митний тариф повинен відповідати максимальній кількості можливих варіантів інтенсифікації експортно-імпортних операцій у майбутньому. Такий ефективний економічний інструмент регулювання експортно-імпортних операцій, як спеціальний екологічний митний тариф, може використовуватися як альтернатива існуючим односпрямованим інструментам державного економічного регулювання експортно-імпортних операцій. Спеціальний екологічний митний тариф дозволяє економічній системі країни вчасно реагувати на різні прояви впливу експортно-імпортних операцій на стан елементів навколишнього природного середовища в умовах невизначеності.

Узагальнені результати дії організаційно-економічного механізму екологізації експортно-імпортних операцій, показники ВРП, зовнішньоторговельного сальдо, обсягів експорту-імпорту та проведених розрахунків, подані у табл. 2.

Таблиця 2. ***Узагальнені результати дії організаційно-економічного механізму екологізації експортно-імпортних операцій у Сумській області***

(авторська розробка на основі офіційних статистичних даних [2, 4, 7, 8])

Найменування показника	Рік							
	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
ВРП (номінальний)	1380	1944	2100	2571	3495	3817	4183	4885
Зовнішньоторговельне сальдо (номінальне)	155,77	153,44	-45,57	-688,26	241,17	-8,86	-1623,85	982,18
Обсяг експорту	495,51	536,01	505,66	727,61	1108	1301,6	1484,42	2009,92
Обсяг імпорту	339,74	382,57	551,23	1415,87	866,83	1310,46	3108,27	1027,74
Загальне антропогенне навантаження ЕІО	99,76	110,01	130,05	273,13	237,86	319,78	587,54	356,3
Фактична компенсація АН ЕІО	5,911	6,804	10,567	9,283	15,741	14,203	18,907	15,978
Некомпенсована частина АН ЕІО	93,849	103,206	119,483	263,847	222,119	305,577	568,633	340,322
ВРП (реальний з урахуванням екологічного фактору)	1286,151	1840,794	1980,517	2307,153	3272,881	3511,423	3614,367	4544,678
Зовнішньоторговельне сальдо (реальний з урахуванням екологічного фактору)	61,921	50,234	-165,053	-952,107	19,051	-314,437	-2192,483	641,858
Ефект дії механізму екологізації ЕІО	93,607	103,227	122,26	257,314	223,319	300,53	553,672	333,905
ВРП (скореговане з урахуванням екологічного фактору та ефекту дії механізму екологізації ЕІО)	1379,758	1944,021	2102,777	2564,467	3496,2	3811,953	4168,039	4878,583
Зовнішньоторговельне сальдо (скореговане з урахуванням екологічного фактору та ефекту дії механізму екологізації ЕІО)	155,528	153,461	-42,793	-694,793	242,37	-13,907	-1638,811	975,763

Продовження табл. 2.

Найменування показника	Рік							
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011*
ВРП (номінальний)	6275	8025	9566	12341	16210	16060	15722,74*	16305,7
Зовнішньоторговельне сальдо (номінальне)	1416,4	1283,58	892,5	1281,84	954,59	2168,15	2029,99	1150,71
Обсяг експорту	2692,9	3118,61	2843,45	3697,24	4497,19	5356,53	6275,38	7640,51
Обсяг імпорту	1276,5	1835,03	1950,95	2415,4	3542,6	3188,38	4245,39	6489,8
Загальне антропогенне навантаження ЕІО	463,51	586,03	572,69	727,87	968,88	1011,63	1255,59	1711,12
Фактична компенсація АН ЕІО	32,893	30,466	54,112	68,106	63,6	69,534	78,503	97,914
Некомпенсована частина АН ЕІО	430,617	555,564	518,578	659,764	905,28	942,096	1177,087	1613,206
ВРП (реальний з урахуванням екологічного фактору)	5844,383	7469,436	9047,422	11681,236	15304,72	15117,904	14545,653	14692,494
Зовнішньоторговельне сальдо (реальний з урахуванням екологічного фактору)	985,783	728,016	373,922	622,076	49,31	1226,054	852,903	-462,496
Ефект дії механізму екологізації ЕІО	434,236	549,511	532,256	677,722	904,485	943,511	1172,908	1601,821
ВРП (скореговане з урахуванням екологічного фактору та ефекту дії механізму екологізації ЕІО)	6278,619	8018,947	9579,678	12358,958	16209,205	16061,415	15718,561	16294,315
Зовнішньоторговельне сальдо (скореговане з урахуванням екологічного фактору та ефекту дії механізму екологізації ЕІО)	1420,019	1277,527	906,178	1299,798	953,795	2169,565	2025,811	1139,325

* – Попередня інформація станом на 29.01.2012 р.

Економічний ефект дії організаційно-економічного механізму екологізації експортно-імпортних операцій спрямований на компенсацію негативного впливу зовнішньоекономічної діяльності на довкілля з урахуванням вимог глобальної екологічної безпеки та дозволяє підсилити адаптивність і конкурентоспроможність національної економіки.

Висновки. Результати дослідження дозволили зробити такі висновки:

1. У результаті аналізу специфіки та співвідношення між такими поняттями як “міжнародні економічні відносини”, “зовнішньоекономічна діяльність”, “експортно-імпортні операції” встановлено, що між цими поняттями існує взаємозв’язок як між цілим та частковим. Для забезпечення екологічної безпеки країни необхідно провести екологізацію експортно-імпортних операцій. Під екологізацією експортно-імпортних операцій розуміється процес цілеспрямованих перетворень у системі зовнішньоекономічних відносин, що забезпечують зменшення антропогенного навантаження та підтримку екологічної рівноваги в регіоні. Це надає можливість обґрунтувати необхідність формування організаційно-економічного механізму екологізації експортно-імпортних операцій та проаналізувати підходи щодо її здійснення.

2. Систематизація та класифікація факторів впливу експортно-імпортних операцій на навколишнє природне середовище враховують види експортно-імпортних операцій, складові навколишнього середовища та результати їх взаємодії. Такий підхід дозволяє проводити комплексну оцінку економічних збитків від впливу ЕІО на довкілля та враховувати екологічний фактор при формуванні ефективного організаційно-економічного механізму регулювання експортно-імпортних операцій.

3. Під організаційно-економічним механізмом екологізації експортно-імпортних операцій розуміється система інституційних структур, принципів їх організації, економічних методів

способів і прийомів впливу на суб’єкти господарювання, які забезпечують дотримання екологічних норм і нормативів та вимог чинного законодавства під час проведення експортно-імпортних операцій.

Науково-методичний підхід до формування організаційно-економічного механізму екологізації експортно-імпортних операцій, базується на використанні показників екологічної ємності експортно-імпортних товарних потоків та впровадженні спеціального екологічного митного тарифу в системі їх регулювання.

4. Аналіз взаємозв'язків між рівнями і складовими структури організаційно-економічного механізму екологізації експортно-імпортних операцій дав можливість, на основі застосування системного підходу, побудувати структуру організаційно-економічного механізму екологізації експортно-імпортних операцій, який складається з керуючої, керованої підсистем, підсистеми регулювання ЕІО з урахуванням вимог екологічної безпеки, прямих та зворотних зв’язків у внутрішньому та зовнішньому середовищі, здійснити докладний опис елементів механізму та взаємозв’язків між ними. Врахування інтеграції цілей суб’єктів зовнішньоекономічних відносин щодо забезпечення глобальної екологічної безпеки дозволяє підсилити адаптивність та конкурентоспроможність національної економіки.

5. Коригування показника зовнішньоторговельного сальдо, при визначенні валового регіонального продукту, враховує економічну оцінку екологічної ємності експортно-імпортних операцій, які здійснюються на даній території. Так, негативний вплив експортно-імпортних операцій на стан навколишнього середовища в Сумській області оцінюється приблизно в 1255,59 млн. грн. Частково (78,5 млн. грн.) він компенсується за рахунок екологічних платежів, пред'явлених суб'єктам господарювання за використання природних ресурсів і забруднення навколишнього природного середовища, штрафів, позовів про відшкодування економічного збитку, заподіяного внаслідок порушення чинного природоохоронного законодавства України. Проте значна частина антропогенного навантаження експортно-імпортних операцій, приблизно 1177,08 млн. грн, залишається некомпенсованою. Номінальне зовнішньоторговельне сальдо Сумської області складає 2029,99 млн. грн, у той час як реальна його величина з урахуванням екологічного фактора дорівнює лише 852,9 млн. грн.

6. Спеціальний екологічний митний тариф може розглядатись як ефективний економічний інструмент екологізації експортно-імпортних операцій. За нашими розрахунками, він становить від 0,025 до 0,358 грн на 1 грн вартості експортного або імпортного товарного потоку, що сприятиме збільшенню зовнішньоторговельного сальдо Сумської області до рівня 2025,81 млн. грн.

7. Виділяються такі основні переваги впровадження спеціального екологічного митного тарифу: по-перше, спеціальний митний тариф, який враховує екологічний фактор, може бути

використаний для розвитку екологічно орієнтованих стратегій здійснення експортно-імпортних операцій; по-друге, такий тариф може бути використаний для розвитку загальної адаптивної стратегії регулювання обсягів експортно-імпортних операцій з метою попередження невизначеності їх дії на стан елементів навколишнього природного середовища.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бохан А.В. Міжнародна екологічна безпека: сучасні виміри та принципи реалізації [Електронний ресурс] / А.В. Бохан // Ефективна економіка. – 2009. – №3. Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=42
2. Довкілля Сумщини у 2008 році: комплексна економічна доповідь / [відп. за вип. Л.Г. Зубко]. – Суми: Держкомстат України, Головне управління статистики у Сумській області, 2009. – 42 с.
3. Жулавский А.Ю. Основы эколого-экономической сбалансированности развития региона / А.Ю. Жулавский // Вестник Сумского государственного университета. Серия Экономика. – 2007. – Т.2, №1. – С. 112 – 122.
4. Зовнішньоекономічна діяльність: статистична інформація [Електронний ресурс] // База даних Державної служби статистики України. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/zed.htm
5. Изменение климата в Восточной Европе: Беларусь, Молдова, Украина / [Л. Николаева, Н. Денисов, В. Новиков]. – Брессон: “Graphi 4”; Zoï Environmental Network, 2011.–59 с.
6. Іванюта П.В. Державне регулювання еколого-техногенною безпекою України [Електронний ресурс] / П.В. Іванюта // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2010. – №8. Режим доступу: http://www.dy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=164
7. Макроекономічні показники: статистична інформація [Електронний ресурс] // База даних Державної служби статистики України. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/mp.htm
8. Навколишнє середовище: статистична інформація [Електронний ресурс] // База даних Державної служби статистики України. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/ns.htm
9. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2007 році [Електронний ресурс]. – К.: Міністерство охорони навколишнього природного середовища України, 2008. – 548 с. – Режим доступу: http://www.menr.gov.ua/documents/ProektNazDop2007.rar
10. Огарок Л.Л. Системний підхід до управління економічною безпекою як регіональної складової державного механізму [Електронний ресурс] / Л.Л. Огарок // Державне управління: теорія і практика. – 2005. – №2. Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/Dutp/2005-2/
11. Огляд результативності природоохоронної діяльності. Україна. Другий огляд. ECE/CEP/133 [К. Массон, О. Дзюбинський, Ю. Хірвонен та ін.]. – Нью-Йорк, Женева: ООН, 2007. – 223 с.
12. Окружающая среда и безопасность: трансформация рисков в сотрудничество / [Лунджи де Мартино, Анника Карлссон, Джанлука Рамполла и др.]. – ЮНЕП, ПРООН, ОБСЕ, НАТО, 2005. – 59 с.
13. Программа обзоров результативности экологической деятельности: третий цикл обзоров. ECE/CEP/S/2011/3 // «Окружающая среда для Европы»: Материалы Седьмой конференции министров 21-23 сентября 2011 года, г. Астана, Казахстан / Комитет по экологической политике Европейской экономической комиссии. – Женева: ООН, 2011 г. – 19 с.

14. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.10.2007 р. № 880-р. «Про схвалення Концепції національної екологічної політики України на період до 2020 року» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=880-2007-%F0&p=1290941518787903
15. Сабадаш В.В. Енергетично-ресурсна безпека України: загрози виникнення еколого-економічних конфліктів / В.В. Сабадаш // Вісник СумДУ. – 2009. – №2. – С. 70–77.
16. Сабадаш В.В. Соціально-економічні виміри екологічного конфлікту / В.В. Сабадаш // Механізм регулювання економіки. – 2006. – №2. – С. 190–201.
17. Социально-экономический потенциал региона: [монография] / А.М. Телиженко, Е.В. Лапин, Л.Г. Мельник, С.Н. Ильяшенко, В.Н. Кислый и др. [под общ. ред. проф. Балацкого О.Ф.]. – Сумы: ВТД «Университетская книга», 2010. – 364 с.
18. Сталий розвиток: еколого-економічна оптимізація територіально-виробничих систем: [навчальний посібник] / Н.В. Караєва, Р.В. Корпан, Т.А.Коцко, І.В. Недін, Є.В. Хлобистов, І.П. Частоколенко [за заг. ред. І.В. Недіна]. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2008. – 384 с.
19. Хлобистов Є.В. Проблеми забезпечення екологічної безпеки в умовах трансформації економіки України: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук: спец. 08.08.01 економіка природокористування та охорони навколишнього середовища / Є.В. Хлобистов. – К.: РВПС України НАН України. – 2005. – 34 с.
20. Хлобистов Є.В. Екологічна безпека трансформаційної економіки [Текст] / Є.В. Хлобистов; РВПС України НАН України [відп. ред. Дорогунцов С.І.]. – К.: Агентство «Чорнобильінтерінформ», 2004. – 336 с.
21. Хлобистов Є.В. Суспільні конфлікти у сфері екологічної (природно-техногенної) безпеки / Є.В. Хлобистов, Л.В. Жарова [Текст] // Механізм регулювання економіки. – 2011. – №1. – С. 16 – 23.
22. Экономический потенциал административных и производственных систем: Монография [Балацкий О.Ф., Лапин Е.В., Акуленко В.Л. и др.]; под общей ред. О.Ф. Балацкого. – Сумы: ИТД «Университетская книга», 2006. – 973 с.
23. Choi E.K. Regulation of externalities in an open economy / E.K. Choi, S. Johnson // Ecological Economics. – 1992. – №5. – P.251-265.
24. Coalland-Faces of Donetsk / [Alex Kirby, Matthias Beistein, Christina Stuhlberger and others] / Zoї Environmental Network and UNEP / GRID –Arendal, 2011. – 43 p.
25. Griliches Z. Patent Statistics as Economic Indicators: A Survey / Z. Griliches // Jornal of Economic Literature. – 1990. – Vol. XXXYIII. – P. 1661 – 1707.
26. Kim S.K. Energy intensity of the Japanese Economic Activities in 1975 and analysis of energy flow through the industries / S.K. Kim, H. Fukui, Y Shimazu // Earth Science, Nagoya University. – 1980. – 28. – P. 1 – 28.
27. Nagai T. Science assessment of fusion of plant / T. Nagai, Y Shimazu // Earth Science, Nagoya University. – 1984. – 32. – P. 1 – 48.